

Bednárík János

Gyümölcsfametszés és szlovák grammatika.

Egy nemzetiségi falu plébánosa

a 19. század első felében

Az utóbbi évek történeti és néprajzi (vagyis történeti néprajzi) kutatásai révén egyre mélyebben ismerhetjük meg a magyarországi, Kárpát-mendencei falusi lelkipásztorok és az adott közösségek viszonyát. Ugyanakkor további, részletes, és a korábbiakra reflektáló esettanulmányokra van szükség ahhoz, hogy térben, időben és felekezetiileg kellően differenciált válaszokat tudjunk adni azokra a kérdésekre, amelyek az alsópapság és lelkészség társadalomalakító és kultúraközvetítő szerepét firtatják. Ez a rövid írás egy ilyen esettanulmány első változata.¹ Egy – az adott falu életében korszakos jelentőségű, több mint ötven évig a közösségben szolgáló – plébános írásait elemezve ezúttal elsősorban olyan szempontokat emelek ki, amelyeken keresztül a pap népi/közösségi kultúrával kapcsolatos attitűdjét ragadhatjuk meg.²

*

Tárnok, ez a Budától mintegy harminc kilométerre fekvő, akkoriban Fejér vármegyei (ma Pest megyei) település a török idők alatt elnéptelenedett, majd a 17. század utolsó éveitől délszláv telepésekkel népesült újra. A földesúrral konfliktusba kerülő rácok azonban az 1710-es évek köze-

¹ A szerző az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport tagja.

² Ezzel ahhoz a Bárh Dániel által megfogalmazott, és egyelőre hipotézis formájában létező kutatási programhoz is kapcsolódni kívánok, amely a magyarországi és erdélyi alsópapság népi kultúrával kapcsolatos 18–19. századi attitűdváltozásában a felvilágosodás racionális szellemében gyökerező elutasításától a romantika rajongásáig húzódó ívet kívánja lokális esettanulmányok segítségével megrajzolni. Ez a program tulajdonképpen a „néprajzi érdeklődés” egyik jelentős forrásvidékét kutatja – így kapcsolódik ez a tanulmány is, ha mégoly áttételesen is, a néprajz-tudománytörténethez. Bővebben lásd: <http://histfolk.elte.hu/rolunk>; letöltés: 2019. november 30.

pén elhagyták a községet,³ az érdi uradalom birtokosa, Illésházy Miklós kancellár pedig Trencsén és Nyitra megyei birtokairól telepített ide katolikus szlovák („tót”) családokat. A következő mintegy két évszázadban az ő leszármazottaik adták a tárnoki helyi társadalom gerincét, amelynek kultúrája a szomszédos szlovák, német és magyar községekkel való élénk kölcsönhatásban formálódott. Az Illésháztyak és a székesfehérvári püspökség tudatos személyi politikáját láthatjuk abban, hogy a betelepítést követő első száz év tárnoki plébánosai közül többen is ugyanarról a vidékről – a felföldi Illésházy birtokokról – érkeztek, mint maga a lakosság is.

A sorban az utolsó ilyen plébános Oravecz Ignác volt,⁴ aki a Nagyszombat melletti Nádas községben⁵ látta meg a napvilágot 1767. február 20-án. Szülei, Oravecz György és Medinger Terézia polgári jogállásúak voltak, apja uradalmi hivatalnokként szolgált. Élete első húsz éve változatos helyszíneken telt: az elemi iskolát Trencsénben kezdte, a latin nyelv alapjait már Székesfehérváron (miután apja a ténylegi uradalomban kapott munkát), a nyelvtant Zomborban, a szintaxist Jászberényben, a poézist 1785-ben Budán, a retorikát pedig ismét Székesfehérváron tanulta. A szeminárium első két évét (a filozófiát és a teológiát) Pozsonyban végezte (1787–90), közben 1789-ben nyert felvételt kispapként a székesfehérvári egyházmegyébe. A szeminárium harmadik évét a veszprémi püspöki líceumban végezte 1791-ben. Ugyanezen évben, október 4-én szentelte pappá Milassin Miklós püspök, majd november 12-től Ercsibe helyezte káplánként. Mindössze tizenhárom hónapja szolgált ebben a minőségben, mikor gróf Illésházy János 1792. december 6-án keltezett kegyúri bemutatkozó levelében (*praesenta*) őt nevezte meg a tárnoki plébánia következő

³ A község történetéhez és néprajzához lásd elsősorban: Szabó 1965, Gergely 2000. Előkészületben van egy újabb monográfia (Muskovics Andrea Anna és Ábel András szerkesztésében, a Tárnoki Önkormányzat támogatásával), amelyben e tanulmány szerzője írt egy-egy fejezetet az egyház és a helyi társadalom kapcsolatáról, illetve a tárnoki (nép) szokásokról – a jelen írás forrásainak nagy részét is ennek kapcsán tárta föl.

⁴ A következő két bekezdésben idézett életrajzi adatok forrásai (amennyiben más-képp nem jelölöm): Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – rövidítve: SzfvPL 4648 sz.n./1808 [febr. 16.]; SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 9a–9b.; SzfvPL 4648 sz.n./1828. [dec. 24.]; Szinnyei 1903: 1316.

⁵ Az Oravecz idején Pozsony vármegyéhez tartozó település Nagyszombattól mintegy 20 kilométerre fekszik. Mai neve Pozsonynádas (Trstín).

plébánosaként.⁶ A még nem egészen 26 éves Oravec – saját feljegyzései szerint – december 24-én, estefelé érkezett meg a községbe. A hivatalba való egyházi beiktatása 1793. február 5-én történt meg.⁷

Oravec nemcsak, hogy szlovák anyanyelvű volt, hanem ugyanazt a Nagyszombat környéki dialektust is beszélte, mint a tárnokiak. Emellett tudott magyarul, németül és valamely délszláv nyelven („illírül”) is – mint írja – oly mértékben, hogy ezeken a nyelveken tudott beszédet és katekézist tartani, valamint gyóntatni is (habár Tárnokon csak a szlovákra adódott lehetősége).⁸ Nem említi külön a latint, amelyet természetesen – paptársaihoz hasonlóan – használt írásban és szóban egyaránt. Oravec egyébként is művelt, tanult és tájékozott pap volt, akire Milassin püspök rövid ideig még a székesfehérvári szeminárium spirituálisaként, valamint morális és pasztorális teológia tanáraként is számított.⁹ Hosszú tárnoki működése alatt több könyvet is lefordított szlovákra (csehből és németből) a gyümölcsfametszéstől az iskolai nyelvtanig, és egy szlovák nyelvi lektori megbízatásáról is tudunk.¹⁰

Oravec Ignác életéről, sokoldalú személyiségéről és a korabeli tárnoki viszonyokról elsősorban abból a dokumentumból értesülünk, amelyet ő maga írt az 1818-as canonica visitatio kérdőpontjaira (*puncta praeliminaria*) válaszolva, összesen több mint 80 oldalban.¹¹ Ebben részletesen foglalkozik a plébánia addigi történetével, hosszú leírást ad a templom, valamint a plébánia külső és belső állapotáról, felszereléséről, berendezéséről, a templompénztár bevételeiről és kiadásairól és a pénzkezelés gyakorlatáról. Kimerítő mellékletben írja le a Tárnokon szokásos istentiszteleti rendet, a különböző szentségek (kereszttség, gyónás, áldo-

⁶ SzfvPL 4568/h (No. 33.) A plébánosi kinevezések és beiktatások 19. századi gyakorlatáról (további szakirodalommal) lásd: Bednárík 2016.

⁷ A dátumok forrása: SzfvPL Keresztelték anyakönyve, Tárnok 1772–1813: 122.; SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 4b.

⁸ „*Callat linguas salvoniam, hungaricam, germanicam, et Illyricam eo gradu, ut singula earum passim concionatus sit.*” SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 9b

⁹ Az 1802/03-as tanév első félévében, 7 hónapig (Pauer 1877: 398; SzfvPL 4648 sz.n./1828 [dec. 24.]).

¹⁰ Mindezzel kapcsolatban lásd még a nyelvről és nemzetiségről szóló részt!

¹¹ SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818. A 80 oldalas terjedelem meglehetősen hosszúnak számít ebben a műfajban. A kéziratban ráadásul Oravec javításait és szövegszerkesztési töprengéseit is nyomon követhetjük. A törzsszöveg még 1817-ben született, majd ezt átdolgozta és kiegészítette 1818-ban.

zás, házasság) és más egyházi „szolgáltatások” (pl. temetés, hitoktatás) tárnoki gyakorlatát, sokat foglalkozik az oktatás ügyével, a tanító személyével, a bábákkal, sírásókkal és még számos más témával. Amilyen részletes körképet kapunk ebből a vizitációs iratból a 1818 körüli állapotokról, olyan szórványosak a források Oravecz tárnoki működésének későbbi éveiből.¹² Az 1831-es kolerajárványról – amely Tárnokot sem kímélte – a plébános állítólag külön írást készített, amely azonban egyelőre nem került elő.¹³ 1841-ben, aranymiséje alkalmából a püspök szentszéki ülnökké nevezte ki, a jubileumról pedig az országos lapok is beszámoltak.¹⁴ Ekkor állítólag még maga látta el a lelkipásztori feladatokat, nem sokkal később, 1842. március 3-án azonban már azt olvashatjuk egy levélben, hogy az illetékes esperes adminisztrátor kinevezését kérte a püspöktől, mivel a plébános ekkor – „öregségében erejétől váratlan balesetben megsebesült lába miatt”¹⁵ – immár négy hete ágyhoz volt kötve.¹⁶ Tárnok leg hosszabb ideig hivatalban lévő plébánosa 1843. július 19-én, déli 12 óra tájban hunyt el.¹⁷ Oravecz mély nyomot hagyott a helyi közösségi emlékezetben. Még százötven évvel a halála után is több, szájhagyományban élő, életszentségéről és tekintélyéről szóló legendás történetet tudott rögzíteni egy helytörténet-szűjtő. Az egyikben a plébános csodával gyógyítja meg egy volt haragosa sebesült kezét, egy másikban a püspök, sőt a pápa is tisztelettel adózik előtte, a sírjával kapcsolatban pedig azt tartották, hogy a kezébe helyezett lilium sohasem hervad el.¹⁸

¹² Megtudjuk például, hogy a plébános 1821 decemberében kocsibalesetet szenvedett (karját törte), és egy hónapig helyettesítésre szorult, majd még 1822 áprilisában is erre hivatkozva kérte, hogy néhány hétre termálfürdőben kezeltesse magát. (SzfvPL 4648 29/1822 [kelt január 2.]; SzfvPL 4648 277 [kelt április 18.]) 1825-ben megrepedt a templom harangja, ezért újat, nagyobbbat öntetett helyette, 1834-ben pedig ismét újabbat. (SzfvPL 4568 145/1825 [kelt március 1.]; SzfvPL 4568 206/1834 [kelt március 14.])

¹³ Utódja, Kanda József említi: SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1845: 3a

¹⁴ SzfvPL 4648 755/1841 [kelt szeptember 30.]; SzfvPL 4648 67/1842 [kelt: január 23.; előzmény: november 18.]; [n. n.] 1841a 1841: 322.; [n. n.] 1841b: 2.

¹⁵ „*propter vulneratum ex improviso pedem accedente viribus orba senectute*”

¹⁶ Addig ferencesek, majd Góding Ferenc csákvári káplán látta el a helyettesítést. A kapcsolódó levelek: SzfvPL 4568 185/1842. [kelt: március 9.]; SzfvPL 4568 195/1842. [kelt március 10.]

¹⁷ SzfvPL 4648 509/1843. [kelt július 20.]

¹⁸ A történeteket Ábel Endre rögzítette 1993-ban, Melicher Tamásné (született Petró Teréz) elmondása alapján. (Lásd: http://tarnok.abelendre.hu/cikkek/osszegyujtott_emelek/oravecz_ignac_petro_terez.html; utolsó letöltés: 2019. május 30.)

A következőkben az imént említett vizitációs anyagból kiindulva olyan pontokat ragadok meg, amelyek a plébánosnak a közösséghez és annak kultúrájához való viszonyát jellemzik. Ezek elsősorban „a hívekről” („De populo parochiano”) szóló V., és a magáról a plébánosról („De parochio”) szóló VII. fejezetben olvashatók.

A plébános háztartása (*familia parochi*) és gazdasági beágyazottsága • Az 1818-as dokumentumból viszonylag pontos képet kapunk arról, hogy kikkel élt egy fedél alatt a plébános a plébánián.¹⁹ Szakácsnője, gazdasszonya egy Barbara Prohátzka nevű, ötvennyolc éves galántai születésű férjetlen asszony volt, aki már tizenkilenc éve szolgált nála. Rajta kívül a háztartáshoz tartoztak még a szakácsnő unokahúgai: Catharina Bauch, tizenhat éves német szolgálólány és tíz éves Anna nevű húga, valamint egy nagyjából huszonkét éves Mathias nevű legény, akit – Oravecz leírása szerint – 14 évvel azelőtt hozott Tárnokra egy asszony, és a plébános az utcáról vette magához könyörületből. Mathias mindvégig Oravecz mellett maradt, a plébános végrendeletében²⁰ is nagyobb összeget hagyott rá, mint ahogy (akkori) szakácsnőjére és szolgálólányára is, amiből a plébánosnak a háztartási alkalmazottakhoz fűződő szoros, valóban familiáris viszonyára következtethetünk. A leírásból egyébként is kiolvashatunk több olyan elemet, amelyek más (19. századi) papi háztartások áttekintése után²¹ tipikusnak tűnnek: a pap gazdasszonya nem helyi (tárnoki) családból került ki, viszont a plébánossal azonos régióból származott; az alkalmazottak rokoni kapcsolatban álltak egymással. A plébánia gazdasági értelemben családi üzemhez hasonló egységet alkotott: a nők feleltek a háztartás működéséért, a fogadott fiúként a plébánossal együtt élő férfi pedig alighanem ellátta egy gazdasági alkalmazott feladatkörét (mezőgazdasági munkák, állatgondozás, fogathajtás stb.).

¹⁹ A következő bekezdés forrása: SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 5b–6a

²⁰ Oravecz első végrendelete (amelyben konkrétumok nincsenek) 1802-ben készült, ezt 1842. augusztus 5-én, Jankovics Károly sóskúti plébános és két másik tanú jelenlétében aláírt, 28 pontba szedett részletes rendelkezéssel pontosította – az SzfvPL 4648 509/1843. számú dokumentum mellett. A végrendelet végrehajtása halála után évekig elhúzódott.

²¹ A budai alsó esperesi kerület plébániáinak 1860-as évekbeli háztartásairól lásd: Bednárík 2018: 80–82.

A plébánosok többsége ebben az időszakban még számottevő mezőgazdasági tevékenységet folytatott.²² A tárnoki plébánosok esetében erősen behatárolta a lehetőségeket, hogy egészen a 19. század közepéig nem volt a javadalmukhoz tartozó saját szántójuk (amire gyakran panaszkodtak is), mindössze egy, az uradalmi birtokból juttatott egyholdas terület. (Ezen Oravecz Ignác történetesen kukoricát és árpát termelt – ebből származó jövedelmét 3 forintra becsülte, ami a teljes éves bevételének – nagyjából 430 forint – elenyésző részét képezte.) A községgel kötött szerződések értelmében a tárnoki plébánosok gazdálkodhattak még egy jobbágyteleknyi²³ kaszálóréttel is, amiből az idők során változó formákban húztak hasznot – míg például Oravecz elődjének, Clementis Jakabnak hét alapítványi mise fejében kaszálták és hordták be a hívek a szénát, addig Oravecz már a maga költségén műveltette azt, és évi 12 forint 30 krajcárt könyvelt el utána.

Nem ismeretlen jelenség, hogy a helyi gazdálkodási rendszerben beágyazott plébánosok, lelkészek mezőgazdasági újtóként is fellépnek közösségükben.²⁴ Ezt Oravecz esetében is megfigyelhetjük, aki a vizitációs anyagban hosszan ír almatermesztő és almanemesítő tevékenységéről. Mint írja, nagy sikerrel űzi ezt a papi státuszának is megfelelő nemes foglalatosságot, kertjében kétszáznál több válogatott, különböző fajtákhoz tartozó almafa áll; de nemcsak a maga kedvére gondozza és nemesíti – tudományos munkákat is segítségül hívva – ezt a kis „édenkertet”, hanem a plébánia híveit is ösztökéli az almatermesztésre, akik eddig azt tartották, hogy a tárnoki föld alkalmatlan a gyümölcsfák számára. „Uram, csak az idődet vesztegeted!” („*Domine, operam perdes.*”) – mondogatták

²² Lásd ehhez például Bárh János számos egykorú példáját: Bárh 2019.

²³ Vagyis „egy jobbágytelekhez tartozó méretű” kaszáló. A különböző jövedelemkimutatásokban egyébként ennek nagysága nem terület-mértékegységben van megadva, hanem a termő széna mennyisége alapján (4 szekér, illetve 5 szekér), illetve munkaalapú mértékegységben (7 *falcastrum*). A kaszálórét területmértékegysége a középkortól egészen a 19. századig követhetően a munkaegység-eredetű *falcastrum*, vagy *falcatura* volt (magyar elnevezések: *kaszás*, *kaszaolja*, *embervágó*), vagyis az a terület, amelyet egy ember egy nap alatt lekaszálhatott. Tájékanént eltérő területmennyiséget jelölt, Pest megyében például az úrbrendezés idején nagyjából 800 négyyszögölnek felelt meg. Paládi-Kovács 1979: 106–107.

²⁴ Francia és német kutatók egyaránt foglalkoztak az alsópapság gazdálkodási tevékenységével és a mezőgazdasági mintaadói szerepkörével (Quellier–Provost 2008, Schmid 2014.) Magyar viszonylatban a – történetesen szintén szlovák, de evangélikus közegben tevékenykedő – szarvasi lelkész Tessedik Sámuel példája a legismertebb, amelynek párhuzamait a közeljövő kutatásainak kell megtalálniuk. (Lásd: Tessedik–Berzeviczy 1979.)

neki, most azonban már követik a példáját, és ő tanítja őket – az iskolás gyerekeket is – a fák oltására, metszésére. Oravecz gyümölcsnemesítés iránti komoly érdeklődését mutatja, hogy csehből átültette szlovák („tót”) nyelvre a *Hruba ščepna zahrada* („Az oltványos kert”) című kötetet.²⁵ Bár magát a könyvet egyelőre nem sikerült megtalálnom, de valószínű, hogy a plébánost elsősorban edukációs célok vezérelték, hiszen saját használatra, vagy tudományos ambícióból aligha lett volna értelme a fordításnak.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a plébánia és a plébános (mező)gazdasági aktorként is jelen volt a helyi társadalomban – a plébánia pedig gazdasági értelemben teljes értékű háztartásként (kvázi családként) működött. Bár Tárnok esetében a teljes plébánosi jövedelem töredéke származott csak saját gazdálkodásból, de emellett a más jogcímenek (párbér-gabona, termény- és tűzifajáradék stb.) kapott jövedelmei különösen érdekelte tették őt a község mezőgazdasági termelésének sikerében – rossz termés esetén ő is késve, rosszabb minőségben, vagy egyáltalán nem kapta meg a neki járó részt.²⁶ Ez a gazdasági-egzisztenciális beágyazottság alapvetően meghatározta a plébánosnak a gazdálkodó közösséghez – vagyis híveihez – való viszonyát is.²⁷ A plébános nem követelhetette szigorúan a szerződés szerinti jövedelmeket, inkább az egymásrautaltság felismerésén alapuló bizalmi viszonyra kellett törekednie, Oravecz szavaival: „a szegényekkel együtt szegénynek kell lennie a plébánosnak, hogy ne szenvedjen csorbát Krisztus szolgálata”.²⁸ Ugyanez a beágyazottság tette lehetővé azt is, hogy a plébános – szélesebb látókörét, nyelvi kompetenciáit kamatoztatva – mezőgazdasági innovátorként is fellépjen. Oravecz almatermesztéssel kapcsolatos ambíciói kapcsán továbbgondolásra érdemes kérdésnek tartom a papi hivatással összeegyeztethető, „nemes” foglalatosságok (pl. gyümölcsstermesztés, kertészet, mé-

²⁵ Szinnyei József Horváth István gyűjtése alapján utal rá: Szinnyei 1903: 1316.

²⁶ A 18–19. századi magyarországi papi javadalmazás kérdéseiről lásd: Bárh 2019, Bednárík 2018: 122–137.

²⁷ A 19. század eleji németországi katolikus és protestáns diskurzus alapján Wolfram Pyta ezt így fogalmazza meg: „földbirtoklás és a földhasználat integrálták a helyi lelkipásztort a mindenekelőtt gazdasági alapon álló faluközösségbe, amelybe pusztán polgárosult képzettsége alapján aligha lett volna helye.” Pyta 2001: 415. (ford. B.J.)

²⁸ „*cum pauperibus oportet Parochum esse pauperem, ne vituperetur ministerium Christi*” SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 8b.

hészet), illetve a papi tekintélyt romboló, „alantas” gazdálkodási ágak (pl. szántóföldi munka, nagyállattartás) megkülönböztetését.²⁹

Nyelv, nemzetiség, nemzet • Oravecz 1818-as írásában többször is reflektál a tárnoki közösség nemzetiségi hovatartozására és nyelvére. Az utalások elsősorban praktikus jellegűek (például mikor megállapítja, hogy gyóntatnia csak szlovákul kell), de egy-két mondat alapján úgy tűnik, hogy a plébános ezen túlmutató, elemző figyelemmel is szemlélte a falu nyelvi folyamatait. Leírja, hogy csak két házról tud, ahol otthon tisztán németül beszélnek; megjegyzi továbbá, hogy a szlovák anyanyelvűek közül sokan értenek és beszélnek magyarul, ami a vegyesházasságokkal magyarázható, ugyanis sok tárnoki fiatal hoz magának magyar feleséget Pázmándról, Válról és Zsámbékról; ugyanakkor hozzáteszi, hogy a Tárnokra házasodott magyarok is megtanulják a szlovák nyelvet.³⁰

Oravecz plébános az 1818-as vizitációs anyagban és egy tíz évvel későbbi dokumentumban is használja a „pannon-szláv” kifejezést („pannonio-slavici” és ennek különböző alakjait). A előbbiben nemzetiség-megjelölésként: „[a tárnokiak] pannon-szláv nemzetiségűek, azt a nyelvjárást beszélnek, amelyet Nagyszombat környékén is”,³¹ az utóbbiban pedig a saját jellemzésében, az általa beszélt nyelvek között sorolja fel első helyen a „pannon-szláv”-ot.³² E két hely alapján arra következtethetünk, hogy a kifejezés a szlovák nyelv és nemzetiség megjelölésére – és talán a csehtől való megkülönböztetésére – szolgált. Ezt a vélelmet erősíti, ha szemügyre vesszük a kifejezés korabeli kontextusát: a „pannon-szláv”

²⁹ Például Simovits Lipót Iovasberényi plébános a *Religio és Nevelés* hasábjain osztotta meg a véleményét arról a kérdésről, hogy „A falusi plébános’ tekintélye emelkedik-e, vagy csökken a’ mostani, szokásban lévő javadalmi rendezés által?” Ebben a szántóföldi munka negatív következményeiről is kifejti a véleményét: ha napszámosokkal és bérlőkkel vesződik, ha pedig maga dolgozik, akkor „elparasztosodik”, és ezért csorbul a tekintélye (Simovits 1946: 274).

³⁰ „*Saltem duae domus sunt in tota Parochia, in quibus pure germania lingua viget. Interea intelligunt hungarice plurimi, multi hungaricam bene loquuntur, avod potissimum per connubia factum est, dum Iuvenes hujates ex hungaricis Possessionibus Pázmánd, Vaal, Zsámbék sibi uxores acceperunt. Interim etiam illae hungarae jam slavica lingua condidicerunt.*” SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 7b–8a.

³¹ „[Populus parochianus] est nationis pannonio-slavicae eandem dilectum, quae ad Tirnaviam viget in lingua habens.” SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 7b.

³² „*Lingvarum Peritia: Pannonio Slavicae, Hungaricae, Germanicae & Illyricae.*” SzfvPL 4648 sz.n./1828. [dec. 24.]

szófordulat a reformkori szlovák nemzeti mozgalom prominensei közötti levelezésben köszön vissza.³³ Itt érdemes megemlékezni Oravecz fordítói, kiadói tevékenységéről, amiről (egyelőre csak) Szinnyei József adatai alapján van tudomásom: ezek szerint – a már idézett, oltványozásról szóló munka mellett – németből és csehől fordított „tót” nyelvre katekizmust, bibliai történeteket és keresztúti ájtatosságot, valamint szlovák iskolai tankönyvet is szerkesztett.³⁴ Ezeken felül kiadta Anton Bernolák híres, a szlovák irodalmi nyelv történetében mérföldkőnek számító grammatikáját, amely a Nagyszombat környéki nyugat-szlovák nyelvjárás alapján készült első valódi szlovák nyelvtan.³⁵ Végül egy másik forrás arról is tájékoztat, hogy a tárnoki plébánost egy ízben a Budán kiadott cirillbetűs szlovák (!) könyvek helyesírásának ellenőrzésével is megbízták.³⁶

Az imént felsorakoztatott adatok alapján egy olyan falusi plébános képe bontakozik ki előttünk, aki a maga eszközeivel aktív részese volt a reformkor szlovák nemzeti mozgalomának. Bár egyelőre nem tudom direkt forráshelyekkel adatolva körülírni, hogy Oravecz papi szerepfelfogásának ez a – további kutatásokkal a jövőben még árnyalendő – vonása milyen hatással volt a tárnoki közösséggel való viszonyára, de a plébános szlovák nyelvvel és nemzetiséggel kapcsolatos attitűdje és tevékenysége minden bizonnyal fontos ellenhatást jelentett a tárnoki „tótok” – vegyesházasságokkal is előmozdított – természetes asszimilációs folyamataival szemben.

³³ Egy levelében használja például Martin Hamulják, a 19. század első felében kibontakozó szlovák nemzeti mozgalom egyik pesti vezéralakja is. Egy dalgyjűtemény kiadása ügyében Palkovics György (Juraj Palkovič) esztergomi kanonoknak írt levelében a dalokat úgy jellemzi, mint „amelyek pannon-szláv népünknek ismerősek” („cantilena[s], quae populo nostro Pannonio-slavico familiares sunt”). Az idézet helye: https://www.watson.sk/NZONLINE/docs/hamuljak-martin_listy_txt_054.html#ftn.d56e5277; letöltés: 2019. 11. 13.

³⁴ Szinnyei József (1903: 1316) Horváth István gyűjtése alapján sorolja fel Oravecz műveit (de „ezeknek könyvészeti leírását” nem tudja közölni, mivel Horváth sem tette): „*Hruba ščepna zahrada*. (Az oltványos kert, csehől ford.); *Hora Kalvariska...* (szintén csehől ford.); *Bibliai történetek*. (németből Piss után ford.); *Katekizmus az elemi s középiskolák számára* (csehől ford.); *Elemi iskolai tankönyv* (tótul) és kiadta Bernolák *Grammatikáját* (tót helyesírással).”

³⁵ *Grammatica slavica*, első kiadás: Pozsony 1787., majd 1790. Lásd: Bernolák 1790.; a szerzőről: KLonline (Bernolák). Az Oravecz-féle – vélhetően budai – kiadás bibliográfiai adatait egyelőre nem sikerült tisztáznom.

³⁶ Czako 1939: 203. Ezt a különös adatot más forrással egyelőre nem sikerült utköztetni.

Közösség és kultúra a plébános szemével • Az elsődlegesen elemzett vizitációs dokumentum kérdőpontjai elsősorban az egyházi és iskolai szabályok betartását, a közösségi fegyelem és közerkölcs állapotát, az ünnepek és hétköznapi vallásosságának gyakorlatát firtatták. Az ezekre adott részletes válaszok sok figyelemre méltó reflexiót tartalmaznak a helyi közösség összetételére, működésére és annak kulturális jellemzőire vonatkozóan. A következő bekezdésben a teljességre való törekvés nélkül, a hosszú latin szöveget saját szavaimmal összefoglalva emelek ki néhány érdekesebb részletet.³⁷

Oravec a tárnokiakat általánosságban dolgos, jó erkölcsű, az egyház parancsait megtartó, istenfélő népként jellemzi, akik a bűjtöket megtartják, eljárnak a templomba, a prédikációkra, dicséretesen énekelnek a miséken. A szülők a gyerekeket keresztény szellemben nevelik, reggel és este imádkoznak velük, iskolába azonban csak télen küldik a gyerekeiket, mikor a házimunkájukból amúgy sem húzhatnak hasznot. Erről a témáról hosszabban is ír az iskoláról szóló jelentésben, és hozzáteszi, hogy egyesek arra hivatkoznak, hogy nincs megfelelő ruhájuk. Különösen szombaton maradnak el a tanításról – a plébános szerint azért, hogy kibújjanak a tanítónak ilyenkor adott csekély jutalom, az úgynevezett „Sabbathale” megfizetése alól.³⁸ A vasárnap délutáni katekéziseken nemcsak gyerekek, hanem felnőttek is részt vesznek, mivel az közvetlenül a litánia után kezdődik. Húsvéti gyónásukat és áldozásukat elvégzik, habár – mint kritikusan megjegyzi – sokan minden ok nélkül máshová mennek ezen célból, hiába ösztökéli őket, hogy a saját papjuknál gyónjanak. Kritikával illeti a plébános azt is, hogy a búcsú idején az emberek – mind a tárnokiak, mind a máshonnan érkezők – nem igazán törődnek az ünnep vallási tartalmával, nem gyónnak és nem áldoznak (így búcsút sem nyernek), ugyanakkor elégedetten nyugtázza, hogy a búcsú napján való perlekedések, veszekedések rossz szokása már nincs jelen Tárnokon. A helyi közösségben leginkább szembetűnő vétkes szokásként a „mindkét nembeli fiatalok éjszakai összejöveteleit”, és a kocsmákban való dorbézo-

³⁷ Az összefoglalás gerincét a dokumentum V. fejezete adja, amely a „plébánia népéről” szól (Caput V.: De Populo Parochiano in Matre & Filialibus), jelzet és oldalszám szerint: SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 7b–9a. Ha másképp nem jelzem, a következő bekezdések adatai és idézetei ezekről az oldalakról származnak.

³⁸ SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 37a.

lásokat említi. Ezzel kapcsolatban szabatos megfogalmazását olvashatjuk annak a közösségirányítási modellnek, amelyben az egyház és a világi előljáróság együtt felügyelték a közösségi normákat: mint Oravecz írja, ő a templomban kárhóztatja ezeket a kihágásokat, és a község bíróját, valamint az esküdteket felszólítja, hogy szorítsák vissza őket, a hangadókat pedig arányos mértékben büntessék meg. Igaz nem sok eredménnyel – különösen abban a negyedévben, mikor a községnek meg van adva a borkimérés joga, egymást érik a kocsmákban az éjfélig, sőt még azután is nyúló tivornyák. Ugyanígy a lakodalmak idején is egész éjszaka tart a tánc és az ivászat. Oraveczet különösen zavarhatta ez, hiszen a papi hivattal kapcsolatban is visszatér a problémára: újra kiemeli, hogy a bírónak és az esküdteknek kellene elérni, hogy a „mindkét nembeli fiatalok” ne gyülekezzenek össze éjszakánként, hogy a délutáni szertartások előtt ne legyen szabad a kocsmákba bemenni és a zenét megkezdeni: ne csak a litánia, de a katekézis végét is várják meg vele! Este pedig ne tarthasson tovább az, mint ameddig a megye is megengedi. Ugyanitt a legények és fiúk templomi magatartására is panaszkodik: előbbie a kóruson, utóbbiak az oltár előtt helytelenkednek („*petulantes sunt*”), amiért is azt akarja, hogy két esküdt szigorúan felügyelje őket, és a különösen hetykéket („*insolentes*”) a templomon kívül a tettüknek és életkoruknak megfelelően büntessék meg, hogy a többieket is elriassa a rosszalkodástól („*ut alii quoque deterreantur*”). Mint írja, ez a gyakorlat korábban már élt is, de aztán a felügyelők elmaradtak. Egy évvel később tett kiegészítésében³⁹ már három felügyelőt kívánna a templomba: egyet a lányok motyogása („*puellarum mussitatio*”) miatt is. De még más rendfenntartó intézkedéseket is reklamál az előljáróságon: ügyeljenek a magánházaknál tartott mulatságokra is (az istentiszteletek idején), és figyeljenek arra, hogy a gyerekek ne a kerteken és szérűskerteken keresztül menjenek, mikor kiáramlanak a templomból. Tiltsák be a lakodalmak alkalmával a flintákból és pisztolyokból való lövöldözést („*jaculationes ex sclopis aut pistoletis*”) – egyrészt a tűzveszély, másrészt a hatalmas nyugtalanság miatt, amit okoznak – és tartsák távol a nyáját a temetőtől. Ezekkel az előljáróság felé megfogalmazott igényekkel kapcsolatban beszédes az a később kihúzott félmondat, amelyben Oravecz mintegy indoklásul megjegyzi, hogy

³⁹ SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 21b [kelt. 1818. aug. 3.]

azért van szükség a községi elöljáróság fellépésére mivel „nekünk [vagyis az egyháznak] nincsen világi karunk [vagyis karhatalmunk]”.⁴⁰ A fenti problémákon túl Oravecz nem tud nagyobb erkölcsi vétségekről a rábizott közösségben: nyilvános bűnösök, botrányosan vallástalanok, istenkáromlók és nyilvánosan házasságon kívül együttélők (stb.) nincsenek, és csupán egy párról tud, aki egymástól különválva él (őrölük hosszabban is megemlékezik). Megtudjuk azt is, hogy nincsenek vásárok Tárnokon (sem heti, sem havi, sem éves). Volt viszont védőoltás, vélhetően himlő ellen: mint Oravecz írja, „múlt évben [tehát 1816-ban] jó eredménnyel lezajlott a gyermekek beoltása”.⁴¹ Ebből a megjegyzésből az is kiderül, hogy a plébános a közegészségügyi akcióban is fontos szereplő volt.⁴² Oravecz plébános a „betegit” egyébként is arra buzdította, hogy használjanak gyógyszereket és kérjék ki a körzeti orvos tanácsait, de hozzáteszi, hogy szegénységük miatt sokan orvosi ellátás nélkül, maguk maradnak a betegségükkel. A vizitációs dokumentum legjelentősebb mellékletében Oravecz – az instrukcióknak megfelelően – végigveszi az évkör ünnepeit, és részletesen leírja azok megünneplésének helyi gyakorlatát.⁴³ Ez, és az ehhez hasonló – az 1818-as vizitáció kapcsán az egyházmegye egész területén elkészült direktóriumok – a történeti szokáskutatás mindedig kiaknázatlan aranybányái. Egy példát kiragadva, az úrnapi körmenet előkészületei kapcsán a következő életszerű részletekről számol be: „Először 6 órakor harangoznak, hogy ki-ki kezdjen hozzá a szokásos oltárok felállításához és az utcák takarításához, mivel 11 órakor véget ér a szentmise. Jóllehet ezeket a kétékezi munkákat tanácsosabb lenne előző nap elvégezni, de kora reggel a fél falun keresztülhalad a nyáj, bepiszkolja az

⁴⁰ „*Nobis enim brachium saeculare datum non est.*”

⁴¹ „*Vaccinatio prolium anno praeterlapso est peracta bono cum successu.*” A himlő elleni védőoltást egy 1813-as királyi rendelet írta elő országos szinten. Lásd: Kiss 2014: 115–122.

⁴² Ez elsősorban nem Oravecz magánszorgalmát dicséri. Egy Fejér vármegyei oltódeputáció 1820-as jelentésben ezt olvashatjuk: „*A Lelki pásztoroknak kötelességekké tétetett, hogy a Népet gyermekeiknek béoltására buzdítsák, a Nótáriusoknak pedig, hogy mind azokat, akik még 15-ik esztendő által nem hágták, s természetesen nem himlőztek, öszveírják, s azon Lajstromot a Deputatio Előülőjének be mutassák.*” Gortvay György után idézi: Kiss 2014: 118.

⁴³ A 11. melléklet, az eredeti dokumentumban a 27a–33a oldalakon olvasható. Teljes címe: *Directorium divinorum tam Diebus Festis, quam feriatibus, ita prout per totum annum actu observatur in Parochiali Ecc[lesi]a Tárnokiensi.*

utcákat, sőt még a tabernákulumként készített lombokat is megrongálnák, ezért szokás aznap takarítani.⁴⁴

Ezen szemelvényes áttekintés alapján is megállapíthatjuk, hogy Oravecz plébános globális, szlovák nemzeti kultúra iránti elkötelezettséghez nem társult az őt közvetlenül körülvevő – szintén szlovák – közösség kultúrája iránti különösebb „néprajzi” érdeklődés. (Hozzá kell tennünk, hogy a dokumentum „megrendelője”, a püspök sem néprajzi leírást várt a plébánostól.) A szóban forgó dokumentum ennek ellenére tartalmaz olvasmány az utókor történeti néprajzosa számára. Egyrészt az adott diskurzusból kiragadva is érdekesek a hagyományosan a néprajz tárgykörébe tartozó adatok. Másrészt éppen a jól megragadható diskurzív alaphelyzet nyit utat a további – történeti néprajzi / történeti antropológiai – elemzésre. A vizitációs dokumentum az egyházi irányítás (püspök) és a plébános közötti szabályozott (kérdés-felelet) formájú, elsősorban egyházkormányzati célokat szolgáló kommunikációs aktus terméke, ahol ugyanakkor a válaszadónak tetszőlegesen tág tér és elegendő idő állt rendelkezésre, hogy kifejtse gondolatait – többek között – a helyi társadalomról és közösségről.

*

Ebben a vázlatban egy, a 18. század végétől a 19. század derekáig egy helyen szolgáló plébános alakját körvonalaztam, és igyekeztem megragadni papi attitűdjének, illetve a helyi közösséghez való viszonyának néhány aspektusát. A felvetett témák és kérdések részletesebb kifejtésére a közeljövőben egy hosszabb tanulmányban kerül majd sor. A jelen dolgozat célja csupán az volt, hogy helyzetjelentést adjon egy folyamatban lévő kutatásról, amely újabb adatokkal és szempontokkal gazdagíthatja a 18–19. századi magyarországi alsópapság státuszáról, habitusáról és attitűdváltozásairól folyó történeti néprajzi diskurzust.

⁴⁴ SzfvPL Can. Vis. Tárnok 1818: 31a.

Szakirodalom és források

Bárth János

2019 *Paptartás a kalocsai főegyházmezgyében (1738–1849)*. (Folcloristica Historica I.) MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest.

Bednárík János

2016 Meghalt a plébános, éljen a plébános! Plébániai concursusok a 19. század második felében a budakörnyéki falvakban. In: Glässer Norbert – Zima András – Nagyillés Anikó (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 54.; MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A vallási kultúrakutatás könyvei 25.) MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 217–231.

2018 *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében. Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján*. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola, Budapest.

Bernolák, Antonius

1790 *Grammatica Slavica [auctore Antonio Bernolák] Ad Systema Scholarum Nationalium in Ditionibus Caesareo-Regiis introductam accomodata. Editio prima in Pannonia*. Landerer, Posonii.

Czakó Elemér

1939 Cirill betűs könyvek Budán. *Budapesti Szemle* CCLIV. (741) 195–206.

Gergely Istvánné

2000 *Igazgyöngy. Tárnok természeti értékei, története és néprajza*. Tárnok Nagyközség Önkormányzata, Tárnok.

Kiss László

2014 A védhimlőoltás hatósági megszervezése Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* LX. (1–4) 109–125.

KLonline =

1993–2014 A *Magyar katolikus lexikon* (főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat.) Online változata: <http://lexikon.katolikus.hu>; utolsó letöltés: 2019. november 30.

[n. n.]

1841a [cím nélkül] *Nemzeti Újság Hazai 's Nemzetközi Tudósításokból.* XXXVI. 2. félév (81) 321.

Paládi-Kovács Attila

1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pauer, Johannes

1877 *Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sedis episcopali 1777–1877. Cum introductione de vicissitudinibus et capituli olim collegiati.* Typ. Szammer, Albae-Regiae [Székesfehérvár].

Pyta, Wolfram

2001 Die Kanzel als Mittelpunkt des Dorflebens? Überlegungen zum Ansehen katholischer und evangelischer Landpfarrer in Deutschland 1800 bis 1850. In: Dörner, Ruth – Franz, Norbert – Mayr, Christine (Hgg.): *Lokale Gesellschaften im historischen Vergleich. Europäische Erfahrungen im 19. Jahrhundert.* (Trierer Historische Forschungen Bd. 46.) Kliomedia, Trier, 399–417.

Quellier, Florent – Provost, George

2008 *Du Ciel à la terre. Clergé et agriculture, XVIIe–XIXe siècles.* Presses Univ. de Rennes, Rennes.

Schmid, Alois

2014 Die Ökonomepfarrer. In: Brugger, René – Mayer, Bettina – Schierl, Monika (hrsg.): *Kirche – Kunst – Kultur. Geschichts- und kulturwissenschaftliche Studien im süddeutschen Raum und angrenzenden Regionen. Festschrift für Walter Pötzl zum 75. Geburtstag.* Schnell & Steiner, Regensburg, 49–72.

Simovits Leopold

1846 A' falusi plebános' tekintélye emelkedik-e, vagy csökken a mostani, szokásban levő javadalmi rendezés által? [szerkesztőségi kommentárral] *Religio és Nevelés.* Új folyam III. (1, 34.) 273–277.

Szabó István

1965 *Tárnok község monográfiája.* [Stencillel sokszorosított kézirat, magántulajdon, Tárnok.]

1841b [cím nélkül] *Hírnök* V. (85) 2.

Szinnyei József

1903 Oravetz Ignác. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* IX. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1316.

Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely

1979 *A parasztek állapotáról Magyarországon*. Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és az életrajzokat írta Zsigmond Gábor, fordította Zsilinszky Mihály et al. (A magyar néprajz klasszikusai) Gondolat, Budapest.

Levéltári források

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL)

4568 a tárnoki plébánia iratainak levéltári fondja

4648 Oravecz Ignác személyére vonatkozó iratok

Can. Vis. Tárnok 1818.; 1845. = Canonicae Visitationes [a tárnoki egyházlátogatási jegyzőkönyvek csomója]

Kereszteltek anyakönyve, Tárnok 1772–1813 = a tárnoki plébániáról a püspöki levéltárba került tárnoki anyakönyv

Internetes források

http://tarnok.abelendre.hu/cikkek/osszegujtott_emlekek/oravecz_ignac_petro_terez.html – utolsó letöltés: 2019. november 30.

https://www.watson.sk/NZONLINE/docs/hamuljak-martin_listy_txt_054.html#ftn.d56e5277 – utolsó letöltés: 2019. november 30.

<http://histfolk.elte.hu/rolunk> – utolsó letöltés: 2019. november 30.

Între grădinărit și gramatica slovacă.

Parohul unei localități cu populație minoritară în prima parte a secolului al XIX-lea

Viața parohului Ignác Oravecz din Tárnok se conturează în documentele bisericești. A tradus mai multe volume în limba maghiară (din limbile germană și slovacă), a redactat manual de gramatică pentru școlari, s-a ocupat de grădinărit. În aceste documente private se repetă trei conținuturi centrale: 1. Integrarea gospodăriei parohiei în economia locală, 2. Respectarea și cultivarea tradiției contactelor lingvistice, 3. Respectarea regulilor școlare și bisericești, a disciplinei civice, și în acest spirit, reglemantarea tradițiilor populare.

**Horticulture and Slovak Grammar.
The Parish Priest of a Minority Village
in the First Part of the 19th Century**

The church documents sketch the life of parish priest Ignác Oravec from Tárnok. He translated several volumes from German and Slovakian to Hungarian, he edited a grammar book for pupils, but he was also involved in horticulture. In these private documents three central contents are repeating themselves: 1. The integration of the parish farm into local economy, 2. Respecting and cultivation of linguistic contacts, 3. Respecting the educational and ecclesiastic rules, civic discipline, and in this spirit the reglementation of folk traditions.

